

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra teologických věd

Bakalářská práce

**Význam rituálů v mezních životních situacích člověka
– inspirace pro sociální práci**

Vedoucí práce: ThLic. Michaela Vlčková, Th.D.

Autor práce: Dalibor Dávid

Studijní obor: Sociální a charitativní práce

Ročník: 3.

2017

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Ve Strakonici, dne 26. března 2017

.....

Poděkování

Děkuji vedoucí bakalářské práce ThLic. Michaele Vlčkové, Th.D. za cenné rady, připomínky, důslednost a metodické vedení práce. Zároveň bych také rád poděkoval své rodině za podporu během studia.

Obsah

Úvod	5
1. Vymezení pojmů	7
1.1 Rituál	7
1.1.1 Přechodový rituál	8
1.2 Individuální ritualizovaný úkon	9
1.3 Mezní situace	9
1.4 Symbol	10
1.5 Sociální práce	11
2. Význam rituálů	13
2.1 Potřeba symbolické orientace	13
2.2 Sociální význam	14
2.3 Praktikování rituálů v současnosti	15
2.4 Absence rituálů v dospívání a stáří	16
2.5 Rituál jako překonání nepříjemného	18
2.6 Negativní dopad rituálů a ritualizovaných úkonů	19
2.7 Psychologický význam.....	20
2.8 Význam křesťanských svátostí a slavností	20
2.8.1 Křesťanská iniciace.....	21
2.8.2 Pomazání nemocných	22
2.8.3 Slavnosti.....	23
3. Specifika dospívání a umírání	24
3.1 Dospívání	24
3.1.1 Riziková mládež	25
3.2 Umírání	25
3.2.1 Umírající a pozůstalí	26
4. Inspirace pro sociální práci	28
4.1 Inspirace pro sociální práci s rizikovou mládeží.....	28
4.2 Inspirace pro sociální práci s umírajícími a pozůstalými.....	34
Závěr	37
Seznam použitých zdrojů	39

Úvod

Nacházíme se ve společnosti a v době, ve které okolo sebe vidíme, kromě jiného, nemalé množství sociálně patologických jevů, lidí nacházejících se v krizi a narušených vztahů. Zabránit těmto jevům nebo snížit intenzitu jejich působení lze různými způsoby. Jedním z nich je inspirace v symbolickém jednání, tedy v rituálu.

Mezní situace a rituální jednání jsou součástí života každého člověka. Ne vždy je však jejich potenciál člověkem využit. Mezní situace zůstávají mnohdy nepochopeny, stejně jako význam rituálů v lidském životě.

Rituály provázely lidstvo od nepaměti. Sloužily a dodnes lidem slouží například jako prostředek ke spojení s transcendentní skutečností, k upevnění řádu či právě ke zvládnutí mezních situací v životě člověka.

Mimo jiná témata, také řešení mezních situací je součástí sociální práce. A mají-li rituály potenciál mezní situace pomoci zvládnout, může toho sociální práce, ač jen v některých oblastech, využít. Tato práce má za cíl popsat význam rituálů v mezních situacích člověka se zaměřením na dospívání a umírání a ukázat, v čem mohou být rituály inspirující pro sociální práci. Uvedené životní mezníky byly vybrány pro jejich důležitost v životě: Přechod z dětství do dospělosti ovlivňuje kvalitu zbytku života a v rámci umírání či při ztrátě blízkého člověka se člověk setkává tváří v tvář se smrtí, která je dnes často tabuizována a vytěšňována z jeho života.

Pro správné pochopení celé problematiky se tato práce v první kapitole zabývá vymezením důležitých pojmů, jako je například rituál, mezní situace či sociální práce. V následující kapitole je stručně popsán obecný význam rituálů v životě člověka, a to z antropologického, sociologického a psychologického hlediska. Další kapitola je zaměřena na výše uvedené mezní situace – dospívání a umírání. Popisuje jejich specifika a také vybrané cílové skupiny sociální práce vztahující se k těmto situacím. Jde o rizikovou mládež, umírající a pozůstalé. Poslední kapitola je zaměřena na práci s těmito cílovými skupinami s využitím rituálů. Slouží tak jako inspirace pro sociální práci, která je může použít při vykonávání své činnosti nebo o jejich významu alespoň informovat své klienty. V případě rizikové mládeže je rituál demonstrován jako prostředek k plnohodnotnému využití volného času a sebenalezení a v případě umírajících a pozůstalých jako prostředek ke smíření se s nevratnou skutečností.

V této práci jsou použity informace z publikací některých významných autorů zabývajících se problematikou rituálů (Stephenson, Eliade, Gennep aj.), antropologií

(Eriksen, Murphy aj.), psychologií (Říčan, Špatenková aj.) a sociální prací (Matoušek a kol.). Protože neexistuje žádná monotematická publikace na téma využití rituálů v sociální práci, bylo třeba zpracovávat informace z různých oblastí komplexně.

Text obsahuje důležité informace o dané problematice, ale vzhledem k obsáhlosti tohoto tématu nemůže zdaleka obsahovat vše. Proto se tato práce zaměřuje pouze na dvě významné mezní situace, přestože lze využít rituálů i pro zvládnání jiných mezníků a používat je v rámci sociální práce i s některými dalšími cílovými skupinami.

1. Vymezení pojmů

1.1 Rituál

Rituál slouží lidem jako prostředek k řešení problémů, jež jsou praktické i duchovní povahy. Pomáhá realizovat změny (přechody) z jednoho společenského statusu do druhého. Dokáže člověka odklonit od všední reality života a má schopnost propojovat všednodenní profánní svět se světem posvátným. Díky němu je snadnější více porozumět světu nebo ventilovat emoce, agresivitu, násilí či city. Může však sloužit i jako nástroj k legitimizaci stávajícího – politického, společenského či náboženského – řádu. V dějinném kontextu se dá rituál definovat i jako nástroj pomáhající vzdorovat nekonečnu a věčnosti.¹ „Rituál může být považován za most k hlubším duševním vrstvám, které svým vědomím už nedokážeme řídit,“² dá se však považovat i za „nepřímý způsob vyjádření složitých výroků o společnosti se silným ideologickým nábojem.“³

Rituál je totéž co obřadní úkony, jež oslavují významnou událost nebo základní, vůdčí myšlenku daného společenství.⁴ Probíhá podle předem daných pravidel, která se nemění po dlouhou dobu. Pouze v případě proměny společnosti může dojít k jeho zániku z důvodu ztráty smyslu jeho používání nebo nenaplnění novým obsahem.⁵

Slovo rituál je odvozeninou od slova *ritus*, což je slovo pocházející z latiny vyjadřující zvyklost, která se projevuje v řeči, v gestech a v jednání. Případně může toto slovo označovat také úkony, které podléhají určitým pravidlům, jež jsou realizované v určitém pořadí.⁶

Obvykle se rituál vymezuje jako „standardizovaný soubor jednání vyznačující se vyšší mírou stability prvků, která umožňuje identické opakování inscenované formy a z obecného hlediska slouží jako stabilizátor chování, hodnot a norem“.⁷

Rituály se odehrávají vždy ve skupinách a je při nich důležité nejen to, z jakých lidí se skupina skládá, ale také místo a čas jejich konání. Čas odehrávání je vždy posvátný pro danou skupinu lidí: Rituály politického rázu se uskutečňují během období, které je posvátné pro stát nebo společnost; náboženské v době, která je posvátná pro církev;

¹ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 37-38.

² KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*, s. 9.

³ ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*, s. 267.

⁴ Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 52.

⁵ Srov. KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*, s. 9.

⁶ Srov. KUNZE, P., SALAMANDER, C. *Malé děti potřebují rituály*, s. 11.

⁷ KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 37.

sociální rituály v přelomových okamžicích zúčastněných. Rituály mohou být periodické i nárazové.⁸

Průběh rituálů je stereotypizován. Nejedná se však o prostou rutinní činnost, neboť má pro účastníky odlišné důsledky. Stereotyp obsažený v rituálech pomáhá více se soustředit a posílit emoce, vytvářet pouto mezi účastníky, sdílet pocity a atmosféru provázející daný obřad.⁹

Ať už se jedná o rituály výroční (v naší kultuře např. velikonoce a vánoce), přechodové (např. svatby, biřmování) nebo situační (provozované na základě zvláštní potřeby či okolnosti), vždy přibližují účastníky blízko posvátnu.¹⁰

Rituál se dá považovat za neměnnou a stálou veličinu lidského jednání, rozmanitou v kontextu různých kultur, avšak stejnou z hlediska používání prostředků k jeho vykonání (výrazové prostředky a symboly).¹¹

1.1.1 Přechodový rituál

Obřad, který má za úkol oddělit od starého statusu a přiřadit status nový; umožnit všem zúčastněným uvědomit si tuto změnu, doložit a uznat ji; přehodnotit vztahy a uspořádat do aktuálně potřebné podoby – to vše je přechodový rituál.¹²

Jeden z typů přechodových rituálů je **iniciace**.¹³ Tento termín se používá pro obřady, v rámci kterých je hlavní aktér přijat nebo zasvěcen do určitého (světského či náboženského) společenství.¹⁴ Příkladem může být provádění člověka z dětství do (zpravidla společenské) dospělosti¹⁵ nebo, velmi obecně vzato, se může jednat o křest a biřmování, tedy křesťanské svátosti.¹⁶

Gennep dělí fáze přechodových rituálů na rituály odlučovací, pomezí a slučovací. V rámci přechodového rituálu se tyto fáze objevují společně, každá je v něm však jinak rozvinuta. Záleží na kulturním kontextu, ale zpravidla je odlučovací rituál více rozvinut například u pohřbu, slučovací u svatby, pomezí má velký význam v době těhotenství, při zásnubách nebo iniciaci.¹⁷

⁸ Srov. KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*, s. 64.

⁹ Srov. tamtéž, s. 64.

¹⁰ Srov. MURPHY, R. F., *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, s. 186.

¹¹ Srov. SOKOL, J. *Člověk a náboženství*, s. 53.

¹² Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 126.

¹³ Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 74.

¹⁴ Srov. RAHNER, K., VORGRIMLER, H. *Teologický slovník*, s. 142-143.

¹⁵ Srov. VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 68-69.

¹⁶ Srov. RAHNER, K., VORGRIMLER, H. *Teologický slovník*, s. 143.

¹⁷ VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 19.

V rámci psychologie, pokud hovoříme o symbolické smrti během přechodového rituálu v okamžiku iniciace, máme prakticky na mysli smrt ega. Tento termín označuje „dokončení vývojového stadia nebo stav, kdy starší aspekt osobitosti uvolní místo nové, obohacenější verzi.“¹⁸

1.2 Individuální ritualizovaný úkon

V literatuře i běžné mluvě se můžeme setkat s tím, že se rituálem nazývají i ritualizované individuální úkony. Jedná se však o jiný typ jednání, než je rituál sám o sobě, byť se může navenek jako rituál jevit. Jde o rutinní úkony prováděné při opakovaných lidských činnostech, jako jsou interakce se stále stejnými lidmi, zacházení se stejnými věcmi či praktikování stále stejných úkonů. Zároveň mohou tyto úkony obsahovat symboly (např. podání ruky při pozdravu).¹⁹

Individuální ritualizovaný úkon však nemůže být rituálem zejména proto, že je individuálním. Navíc spadá do rutinního stereotypu, který šetří lidskou pozornost na jiné činnosti, kterým je potřeba ji věnovat přednostně.²⁰

1.3 Mezní situace

Jaspers označuje mezní situace za základní situace lidského bytí. Jsou to situace, ve kterých člověk zakouší smrt, utrpení, boj, náhodu, zapletení se do viny. Reakce na ně jsou dvojího charakteru: zastírání nebo uchopení. To druhé spočívá v opětovném sebenalezení, kdy se člověk stává sám sebou. Mezní situace člověku přináší pocit troskotání, skrze které může získat cestu k bytí. Může být buď tímto troskotáním přemožen a zakoušet tak nicotu, anebo ji dokáže přijmout jako mez svého bytí a zakoušet tak autenticitu světa.²¹

Je přirozené, že život člověka provázejí nevyhnutelné mezní situace. Ačkoliv jsou pro zrání člověka důležité, neumí se s nimi často vyrovnat a jejich význam tak naplnit. Důvodem neschopnosti vyrovnání se s nimi může být vymizení duchovních strategií a praktik k tomu určených, absence vazby k modelovým osobnostem (např. veřejně známí světci), vymizení nácvikových situací (např. iniciací), o chybějící empatii a solidaritě s lidmi procházející mezními situacemi nemluvě.²²

¹⁸ STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 94.

¹⁹ Srov. KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*, s. 62-64.

²⁰ Srov. tamtéž, s. 64.

²¹ Srov. JASPERS, K. *Úvod do filosofie*, s. 18-19.

²² Srov. POLÁKOVÁ, J. Člověk v mezních situacích. In *Možnosti transcendence* [online]. © 2011 Jolana Poláková. [cit. 30. 11. 2016]. Dostupné na WWW:<<http://www.jolana-polakova.cz/Knihy/Moznosti-transcendence/Clovek-v-meznich-situacich>>.

Člověk ve svém životě prochází různými předěly mající za důsledek změnu jeho role, statusu. A jakákoliv změna statusu v něm probouzí nejistotu a úzkost.²³ Nejsou-li tyto změny spojeny s významným rituálem, znamená to, že nejsou brány s dostatečnou vážností, čímž je zakrýván jejich skutečný význam. Je možné také říci, že jim to přisuzovaný význam přímo odebírá.²⁴

Mezní situace jsou mezníky v lidském životě, během nichž „dochází k základním změnám v lidském životě.“²⁵ Tyto životní situace jsou totéž co přechody mezi životními fázemi a pojí se s krizemi, které je třeba překonat.²⁶

Krize jsou pro jednotlivce - z psychologického hlediska - přechodnými stavy, během nichž dochází k vnitřní nerovnováze a jsou způsobeny buď událostmi kritickými, nebo vyžadujícími zásadní změnu a řešení.²⁷ Jinými slovy, jsou způsobeny mezními životními situacemi.

Vývojové krize se považují za normativní a týkají se všech lidí. Dají se očekávat a předpokládat a v některých případech jsou považovány za příjemné. Nicméně i během nich dochází ke změnám statusu a rolí - pojí se se situacemi jako je stěhování se z domova rodičů, sňatek či odchod do důchodu apod.²⁸

Krize se dají dále dělit na situační a kumulované. Situační jsou způsobeny situacemi neočekávanými a považují se za traumatické, jako je např. katastrofa, ztráta práce, smrt blízké osoby, diagnóza těžké nemoci apod. Kumulované neboli chronické krize jsou potom důsledkem nevyřešení vývojové nebo situační krize.²⁹

Krizová situace je charakteristická tím, že je pro člověka momentálně nezvladatelná, negativní a ohrožující. Její řešení člověk dočasně nenalézá, přesto však jde o situaci, která jej nutí řešení hledat. Během krize je člověk schopen přijmout i neobvyklé způsoby jejího řešení. Z toho plyne, že krize sice ohrožuje, ale také formuje a pomáhá člověku růst.³⁰

1.4 Symbol

Symbol je výtvozem lidské psychiky, který plní funkci odhalování nejhlubších aspektů skutečnosti.³¹ Člověk symbol potřebuje, aby mohl nějakým způsobem uchopit

²³ Srov. MURPHY, R. F. Úvod do sociální a kulturní antropologie, s. 187.

²⁴ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 227.

²⁵ VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 164.

²⁶ Srov. tamtéž, s. 164.

²⁷ Srov. ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *Krize. Psychologický a sociologický fenomén*, s. 15.

²⁸ Srov. tamtéž, s. 23.

²⁹ Srov. tamtéž, s. 23.

³⁰ Srov. BROŽ, F., VODÁČKOVÁ, D. *Krizová intervence v kazuistikách*, s. 36-37.

³¹ Srov. ELIADE, M. *Obrazy a symboly*, s. 10.

nepředstavitelné. Vyskytuje se ve formě fyzického předmětu, ale také v běžné mluvě, rčení, podobenstvích, písemnictví i ve formě historických postav. Vyskytuje se zkrátka všude tam, kde sděluje víc, než ukazuje jeho pouhá vnější forma.³² Symbol vzniká tehdy, když se „předmět nebo smyslový vjem vnějšího světa ... spojí s emocí a při dalším setkání je starý pocit opět vyvolán.“³³

Symbol je nedílnou součástí rituálu. Nosí v sobě určitý význam a má vztah s ostatními symboly. Dominantní symboly (např. číslo sedm pro křesťany, mléčný strom pro některé tradiční kultury, vlajka pro občany státu) jsou mnohoznačné nebo alespoň nejednoznačné, díky čemuž i rozdílní lidé, jež se účastní rituálu, nepocitují mezi sebou tak velkou rozdílnost a vyjadřují skrze tyto symboly svou solidaritu. Významy dominantních symbolů se pohybují na rovině ideologické a smyslové, kdy ideologické významy souvisejí s uspořádáním společnosti či politiky a smyslové souvisejí s fyziologií či s city.³⁴

Symboly se dají rozdělit do tří kategorií: konvenční, nahodilé a univerzální. Konvenční symboly jsou nejběžnější – užívají se v běžné řeči. Fromm uvádí jako příklad slovo „stůl“, kde mezi předmětem výrobku a hláskovým útvarem, který jej označuje, neexistuje vnitřní vztah. Dalším příkladem je vlajka, kde mezi jejími barvami a danou zemí není žádná souvislost. Zatímco konvenční symboly jsou sdílené, nahodilé jsou čistě individuální. Mezi daným symbolem a symbolizovaným však také není souvislost. Příkladem může být prožití smutku na určitém místě a poté uslyšet název toho místa – samotný název smutek vyvolá. Často se tyto symboly objevují ve snech.³⁵

Vnitřní vztah mezi symbolem a tím, co symbolizuje, existuje pouze u univerzálních symbolů. Tyto symboly jsou společné všem lidem, neboť vychází „z vlastností našeho těla, našich smyslů a našeho ducha, tj. z vlastností, které jsou společné všem lidem, a neomezují se proto na jednotlivce nebo určité skupiny.“³⁶

1.5 Sociální práce

Pomineme-li definici, která říká, že sociální práce je tím, co vykonávají sociální pracovníci nebo že je to práce, kterou nevykonávají jiné pomáhající profese, zbydou nám definice, které se opírají o pojem **sociální fungování**. Jde o označení zvládnání nebo

³² Srov. BIEDERMANN, H. *Lexikon symbolů*, s. 5.

³³ WOLLSCHLÄGER, M. a G. *Symbol v diagnostice a psychoterapii*, s. 19.

³⁴ Srov. ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*, s. 268-269.

³⁵ Srov. FROMM, E. *Mýtus, sen a rituál*, s. 19-22.

³⁶ FROMM, E. *Mýtus, sen a rituál*, s. 24.

schopnosti zvládat požadavky či očekávání prostředí. Jde také o dosažení uspokojení základních a těch potřeb, které sehrávají významnou roli při uplatňování se ve společnosti. Zahrnuje tedy potřeby jak tělesné či emocionální, tak potřebu osobního naplnění a adekvátního sebepojetí.³⁷

Sociální práce je pomáhající profesí, která si klade za cíl zlepšit, obnovit či podporovat sociální fungování na straně jedné³⁸, a na straně druhé je to jeden z nástrojů **sociální politiky**, tedy státního sociálního programu. Jde o „soustavné a cílevědomé úsilí jednotlivých sociálních subjektů o změnu nebo o udržení a provozování (fungování) svého či jiného, samosprávného nebo nestátního sociálního systému“.³⁹

³⁷ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*, s. 184-186.

³⁸ Srov. tamtéž, s. 184-185.

³⁹ Srov. tamtéž, s. 155-156.

2. Význam rituálů

Rituály mají pro člověka velký význam. Celý lidský život se totiž skládá z různých etap (od narození, přes dospívání až po smrt) a přecházení z jedné do druhé (změna rolí, společenského postavení apod.). Člověk přechází z jedné situace, která je daná a vymezuje jeho místo, do situace druhé, která se má také stát danou a vymezující. Rituály mj. pomáhají mezi těmito situacemi přecházet.⁴⁰ Nenajdeme kulturu či náboženský systém, ve kterém by nebyl přechod mezi etapami lidského života spojen s nějakým rituálem.⁴¹

Rituál plní, jak již bylo nastíněno při vymezování pojmů, několik funkcí: pomáhá při usměrňování pocitů, emocí s uchopením všudypřítomných událostí života, s nimiž je člověk konfrontován. Dovoluje vyjádřit pocity, ale i přesvědčení. Velmi komplikované skutečnosti jsou díky němu zjednodušeny. Plní však mimo jiné funkce i funkci etickou: Čím hlouběji je rituál prožíván, tím více se jeho téma přenáší i do zbytku lidských aktivit. To s sebou přináší závazek i rizika s tím spojená. Rituál je výrazem, zdrojem a normou pro autentické lidské jednání.⁴²

2.1 Potřeba symbolické orientace

Člověk má potřebu myšlenkového uchopení světa, aby se v něm zorientoval, tj. potřebu takzvaného obrazu světa, což je jakási myšlenková mapa univerza, která zahrnuje lidskou společnost a přírodní prostředí. Vymezení obrazu světa působí dosti abstraktně, avšak je jedním z nejdůležitějších nástrojů člověka k tomu, aby porozuměl sobě samému i okolnímu prostoru. S čím si člověk neví rady, je chaos, který mu způsobuje duševní stres. Důvěrně známé věci se pod vlivem duševního stresu mohou stát zmatečnými a děsivými. V takových situacích mohou člověku pomoci symboly, které se kolem něj objevují. Roli symbolických, kulturně formovaných systémů si však člověk mnohdy neuvědomuje zejména kvůli existujícímu řádu, v rámci kterého je zahlcován různými, mnohdy protikladnými informacemi, a kde mají tvrdá data a vědecký přístup navrch nad abstraktními pojmy.⁴³

Mezi přirozeným a vědeckým světem panuje rozpolcenost. To je pokládáno za příčinu a zároveň i příznak duševní krize, což, jak již bylo nastíněno výše, způsobuje

⁴⁰ Srov. VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 13.

⁴¹ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 164.

⁴² Srov. POST, P., GRIMES, R. L., NUGTEREN, A. a kol. *Disaster rituals. Exploration of an emerging ritual repertoire*, s. 41.

⁴³ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 15-17.

neporozumění světu. I tak se však musí člověk naučit v rámci takového nesouladu přežívat.⁴⁴ Právě symbolická orientace umožňuje lidské mysli být svobodnou a mít jistotu, a to i napříč vážným problémům, které člověk právě prožívá.⁴⁵

2.2 Sociální význam

Z hlediska sociologie jsou rituály výraznými kolektivními či individuálními způsoby chování založenými na vnucených či tradičních pravidlech, přičemž mnohdy vystupují jako posvátné. Vznikají jako reakce na situace vyžadující rozhodování nebo jako reakce na strach. Buď jsou upevněním normativního uspořádání a organizace, nebo představují komunikativní strukturu náboženských kultů.⁴⁶

Řada antropologů se snažila rituálům porozumět a uchopit jejich význam pro společnost. Zpočátku se rituál pokládal za způsob uctívání sebe sama, plnicí přitom funkci začlenění či zapojení do společnosti. Poté se objevovala různá hlediska zabývající se rituálem: Rituál jako nositel ideologie se schopností legitimizovat moc a poskytovat přitom silné emoční prožitky; rituál jako možnost přemýšlení o svém postavení ve společnosti a o ní samotné; rituál jako oslava a legitimizace modernity (v kontextu olympijských her). Rituál je považován za prostředek k odkrytí a vyřešení rozporů ve společnosti, a to v symbolické rovině.⁴⁷

Z hlediska sociálního celku mohou rituály plnit významné integrační funkce. Mají-li být členové společnosti mechanicky a organizačně solidární, neuzavírají mezi sebou vědomě racionální kontrakt, ale činí tak emotivním poutem. A toto emotivní pouto je posilováno právě v průběhu kolektivních obřadů. Snižuje se tím riziko názorové dezorientace jednotlivých členů skupiny či společnosti, čímž se soustřeďují kolem nezpochybnitelných skupinových hodnot.⁴⁸

Ve společnostech se objevují různé druhy rituálů, z nichž každý plní svou specifickou funkci. Pokud jsou lidé ve skutečném či domnělém nebezpečí, stmelují je „rituály nebezpečí“. Záminka nebezpečí může být v tomto případě využita ke stmelení společnosti, aniž by nebezpečí bylo skutečné. Jako příklad lze uvést politické manifestace nebo – u tradičních kultur – „dešťové tance“. Stmelení spravedlivých a posílení platnosti již ustanovených norem mají za úkol „rituály trestání“ (např. soudní proces). „Oslavné

⁴⁴ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 33.

⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 39.

⁴⁶ Srov. PETRUSEK, M. *Velký sociologický slovník*, s. 938.

⁴⁷ Srov. ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*, s. 263.

⁴⁸ Srov. PETRUSEK, M. *Velký sociologický slovník*, s. 939.

rituály“ jsou ceremoniálním vyjádřením úspěšnosti či povýšenosti dané skupiny. Existují také „rituály úcty“, které plní jak funkci vymežující (vymežují nadřízenost a podřízenost), tak funkci posilující (posilují vazby mezi lidmi). V rámci tradičních společenství se objevují jako jednostranné, kdežto v moderních společnostech se objevují jako oboustranné (vzájemný respekt). Zajistit plynulost významných sociálních změn mají poté za úkol rituály přechodu.⁴⁹

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že rituály plní sociální funkci: Posilují identitu a integritu do společenství a nejsou jen subjektivními pocity jistoty. Jsou vyjádřením a upevněním společně sdílených hodnot a norem. V kontextu sociální práce se toto zdá být výhodné, neboť se také v rámci jejího vykonávání můžeme setkat s potřebou posílit integritu, poukázat na normy či kultivovat hodnoty.

2.3 Praktikování rituálů v současnosti

V rámci euroamerické společnosti, ale i jiných kultur, člověk vědomě praktikuje rituály zejména ve svátečním čase, kdy má příležitost vymanit se z pravidel, sociální hierarchie nebo kulturního řádu. Starosti, které má, mu tak mohou alespoň na okamžik zmizet nebo snížit svou intenzitu působení. Díky tomu je možné odložit role a statusy, a dokonce i ty, které se zdají být nezměnitelnými.⁵⁰ Zdá se, že se nelze vzdát rituálů, které jsou generacemi prověřené, a to i přesto, že jsou těžko slučitelné s představami, které člověk má o okolním světě. Neopouštět potencionálně funkční rituály se tak zdá být lidskou charakteristikou.⁵¹

Dříve byly rituály prováděny v rámci přelomových okamžiků, kterým lidová tradice připisovala velkou důležitost. Jednalo se o okamžiky ukazující na výroční cykly jak vegetačního či kalendářního roku, tak i roku liturgického. Patřily sem však také týdenní menší slavnosti, ale i zásadní okamžiky (mezní situace) jednotlivců či celé společnosti / komunity. Takové dny byly tzv. osudové, přelomové. V rámci nich se člověk mohl dostat skrz, pro něj jinak běžně neproniknutelnou, hranici do „onoho“ světa, a to prostřednictvím slavností obsahujících různé tematické rituály. V rámci většiny tradičních slavností byl „onen“ svět takovým světem, který náleží Bohu či transcendentním silám, tj. silám přesahujícím člověka. Osudové dny měly pro člověka velký magický potenciál, který jej dokázal přiblížit nadpřirozenému.⁵²

⁴⁹ Srov. PETRUSEK, M. *Velký sociologický slovník*, s. 939.

⁵⁰ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 41.

⁵¹ Srov. tamtéž, s. 45.

⁵² Srov. tamtéž, s. 44.

V současnosti dochází spíše k volnému nakládání s tradicemi, což na jedné straně vede k mizení rituálů, na druhé straně k praktikování individuálních ritualizovaných úkonů. Dokonce i navzdory racionálně založenému chápání světa, rituály stále přežívají v magických praktikách. Z toho se dá usuzovat, že rituální jednání k člověku neodmyslitelně patří.⁵³

V naší současné společnosti je rituální jednání často užíváno instrumentálně za účelem léčení a péče o tělo i mysl, zejména v alternativní oblasti terapií a poradenství. Příkladem mohou být New Age praktiky, různí guru léčitelé nebo prostorová kontrola proudů energie, tzv. Feng Shui.⁵⁴

2.4 Absence rituálů v dospívání a stáří

V mezních situacích, v současné době a v našem kulturním kontextu, již člověk rituály vědomě málokdy vyhledává. Od šedesátých let, které se dají nazvat obdobím úpadku rituálu, lidé vnímají tento pojem jako něco zbytečného a považují rituál za prázdný, formální, pozbývající autenticitu a za neefektivní. Důvodem tohoto úpadku je jednak odliv lidí z církví, které byly dříve monopoly pro vykonávání obřadů, ale zejména i to, že lidé změnili pohled na mezní situace, které se již pro ně nezdají být zásadními životními předěly. Více než biologické faktory se upřednostňují faktory ekonomické. Životní mezníky se tak nechápou jako přechodové, ale jako formální.⁵⁵

S tím souvisí také absence iniciačních rituálů během dospívání. Těžko najdeme v současné společnosti iniciační rituál, který provází životní mezník přechodu z dětství do dospělosti. Získání řidičského průkazu či odmaturování se sice mohou iniciacím zdánlivě podobat, ani jedno však nespĺňuje kritéria pro skutečný přechod do dospělosti, neboť průběh tohoto úkonu je často příliš snadný či není pro jedince a jeho okolí příliš závažný. V případě „zkoušky dospělosti“, tedy maturity, se navíc oslavuje racionální myšlení, zatímco sociální inteligence a morální citění zůstávají stranou.⁵⁶

Mezníky během dospívání pozbývají obřadnosti. Přitom je obřadnost nesmírně důležitá pro vývoj, duševní zdraví a upevnění řádu. Začátek povinné školní docházky i její konec by měl být slavnostním momentem. Adolescentní rituály by měly být opatřeny slavnostním slibem proneseným vědomě, přesvědčivě a dobrovolně. Zároveň

⁵³ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 48.

⁵⁴ Srov. POST, P., GRIMES, R. L., NUGTEREN, A. a kol. *Disaster rituals. Exploration of an emerging ritual repertoire*, s. 30.

⁵⁵ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 164-165.

⁵⁶ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 130-131.

by měl dospívající prožít mezníky jako nezapomenutelné, citově silné zážitky. Navíc je předem očekávat a připravovat se na ně. Být dychtivý, napnutý z toho, co ho čeká a také z toho mít strach.⁵⁷

Ve společnosti se objevují jevy, které jsou neuspořádanými pozůstatky iniciace. Jedná se o činnosti mladých lidí, které jsou často na hranicích zákona: sledování hororů, hraní brutálních počítačových her, sprejování zdí, krádeže atp. Tím se chtějí vymanit z dětství a zároveň z řádu a hodnotového žebříčku společnosti. Avšak při takové iniciaci nedochází k předávání obrazu světa a identity, což přináší za důsledek defekty ve vnímání světa iniciovaného.⁵⁸ Mezi další takové ritualizované úkony patří večírky, diskotéky, požívání alkoholu a drog, rychlá jízda automobilem či úpravy fyzického zevnějšku, jako je piercing či tetování.⁵⁹ Stephenson navíc spojuje absenci iniciací v současné společnosti s vysokým procentem rozvodovosti a se sociálně patologickými jevy, jako je například sexuální zneužívání, incest nebo domácí násilí.⁶⁰

Alexandra Brabcová ve svém příspěvku „Území nikoho“ na cestě k vlastní kreativitě uvádí, že dnes lidé nechtějí stárnout, aby zůstali stále mladí a energičtí. Připisuje to neochotě přijmout cyklické pojetí znovuzrození a neporozumění životním přechodům. Uvádí, že lidé nerozumějí vlastním emocím, jsou odříznuti od jejich prožívání, čímž si nejsou vědomi sebe sama, což si s sebou nesou celým životem. Tím pádem se nedokáží vypořádat s krizí, kterou západní kultura vnímá jako něco nebezpečného, zatímco ve skutečnosti jde o šanci, volbu či zkoušku. Pro přechod z jedné etapy života do druhé je třeba projít tzv. „územím nikoho“, kde se člověk ocitá v prázdnotě, nejistotě a chaosu. K tomu však potřebuje přechodové rituály a zkušené průvodce, kteří mu pomohou tímto územím projít.⁶¹

„Nevídaný rozběh přírodních věd jako by sliboval podrobit smrt v dohledné době lidské kontrole. Konzumní mentalita degraduje smrt na ztrátu možnosti užívat. Kult mládí, výkonnosti a krásy se od ní odvrací s ošklivostí. Pěstování optimismu odmítá každou myšlenku na smrt jako škarohlídství.“⁶² Veřejnost, literatura, a dokonce

⁵⁷ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 227-228.

⁵⁸ Srov. KRAFT, H. *Tabu: magie a sociální skutečnost*, s. 171.

⁵⁹ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 134.

⁶⁰ Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 87.

⁶¹ Srov. BRABCOVÁ, A. „Území nikoho“ na cestě k vlastní kreativitě in ZEMÁNEK, J. *Divočina – příroda, duše, jazyk*, s. 96-97.

⁶² ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 365.

i zdravotnictví donedávna považovaly smrt za morbidní téma, zatímco naši předkové ji chápali jako přirozenou součást života.⁶³

Umírání bývávalo zpravidla veřejným tématem. Rituály pomáhaly člověku vyrovnat se s umíráním v rovině světské i náboženské. Umírající se ve většině případech usmířoval s Bohem, rodinou i obcí. Žádal o odpuštění své blízké, loučil se s nimi, žehnal jim a radil, pořádal pozůstalost, pronášel poslední slova a přání, určil způsob pohřbení.⁶⁴

Rituály a obřady provázely nejen umírání, ale i období po smrti. Docházelo k magicko-očistným a ochranným praktikám, oznamování úmrtí, přípravám pohřbu, přijímání návštěv, modlení.⁶⁵ Byl vykonán samotný pohřeb, poté pohřební hostina, návštěvy hřbitova při výročích a slavení svátku zesnulých.⁶⁶

Aby se se smrtí blízkého člověka dokázali smířit i pozůstalí, je třeba jí dodat obsah symbolický a pravděpodobně i náboženský. Je potřeba, aby společnost po smrti jednoho ze svých členů i nadále existovala, aniž by se zásadně změnila. Moderní společnost zažívá úpadek přechodových rituálů vůbec, avšak pohřeb je stále významnou událostí.⁶⁷ Mění se jen jeho forma. Často to již není společenská událost a lidé chtějí mít tuto „nepříjemnost“ rychle za sebou. Rozloučení s nebožtíky tedy bývá osekáné jen na to nejnnutnější. Kerrigan se domnívá, že rozmach čistotnosti v naší společnosti způsobil také rozmach kremací jako nejčistšího řešení, které je zároveň pohodlné: „Před šesti stoletími se muži a ženy obávali vyhlídky na umírání s poskvvrněnou duší od hříchů. Nyní se obávají toho, že oni sami mohou být tou skvrnou.“⁶⁸

2.5 Rituál jako překonání nepříjemného

Zatímco některé typy rituálů utvrzují stereotypy, jiné jsou pro člověka svátečním či slavnostním úkonem, ve kterém probíhá krátkodobé porušení pravidel, čímž mu je dodávána síla pro život v dennodenním řádu. Tím, že tvoří kontrast právě tomuto řádu, potvrzují jejich smysl. Rituál však neznamená prožívat jen to příjemné, i když si to mnozí mohou myslet. Však i masopust ohlašuje postní období a Vánoce se nacházejí v tmavé části přírodního cyklu. Protože však máme dostatek materiálního blahobytu a technologií,

⁶³ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 365.

⁶⁴ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 184-187.

⁶⁵ Srov. tamtéž, s. 202-224.

⁶⁶ Srov. tamtéž, s. 225-241.

⁶⁷ Srov. ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*, s. 174-175.

⁶⁸ KERRIGAN, M. *Historie smrti. Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*, s. 164-165.

svádí nás to k potlačení nepříjemného v našich životech. Ne náhodou jsou proto mnohdy nemocní či umírající v izolaci.⁶⁹

Jak již bylo nastíněno, v životě dochází k nevyhnutelným změnám. I přesto, že jsou nevyhnutelné, se jim člověk často brání a drží se toho, na co je zvyklý, aby si uchoval iluzi, že má vše pod kontrolou.⁷⁰ Někdo na změnu reaguje jejím popřením, někdo dává najevo strach nebo hněv, další je ochromen a reaguje nečinností nebo opačně – přílišným neúčinným konáním. Rituál je způsob, jak zvládnout krizi spojenou s mezní životní situací.⁷¹

2.6 Negativní dopad rituálů a ritualizovaných úkonů

Rituály dokáží být pro člověka také negativní zkušeností, a to v případě, když člověk přestane zkoumat jejich vnitřní opodstatnění a jen je mechanicky vykonává. Rovněž rituály, které se váží k negativním tradicím (např. rituály upevňující totalitní autoritu), se stávají pro člověka omezující a zastrašující, potlačující svobodné myšlení. U dětí může dojít k takovým negativním následkům tehdy, kdy úkony, jako jsou například trestání nebo nadávání, dostávají rituální charakter.⁷²

Brzdit vývoj člověka a omezovat mohou také nutkavé ritualizované úkony, zejména pokud jej ovládnou a není schopen zvládnout svůj běžný všední den. Jako jeden z příkladů takového chování uvádí Kaufmannová-Huberová případ lehce duševně postižené dívky, které se nutkavé ritualizované jednání objevilo v průběhu puberty, kdy u ní přirozeně docházelo k tělesným změnám a počátku menstruace. Dívka se s touto skutečností nedokázala sžít a svůj strach ventilovala neustálým zavazováním tkaniček. To jí omezovalo natolik, že musela navštívit psychiatra. Pomocí lehkých dávek psychofarmak a následné pedagogické a psychologické pomoci jí rituální nutkání vymizelo a ona tak mohla lépe fungovat.⁷³

Pro vývoj dětí nepůsobí pozitivně také vnucené rituály. Takové rituály pro ně nic neznamenají, naopak mohou způsobit nežádoucí důsledky pro jejich následný život. Například nutit dítě modlit se může způsobit, že v dospělosti k modlitbě nenajde cestu.⁷⁴

⁶⁹ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 138-139.

⁷⁰ Srov. DAY, L. *Vítejte v krizi!*, s. 59.

⁷¹ Srov. tamtéž, s. 65.

⁷² Srov. KUNZE, P., SALAMANDER, C. *Malé děti potřebují rituály*, s. 12.

⁷³ Srov. KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*, s. 60.

⁷⁴ Srov. tamtéž, s. 61.

2.7 Psychologický význam

Jak již bylo řečeno, rituály jsou důležité pro vývoj osobnosti i duševní zdraví jedince. Ne vždy však o tom byli psychologové přesvědčeni.

Zatímco ritualizované úkony mohou být označovány jako druh neurotických činností, které jsou spojeny s magickým myšlením, neboli pověrou (např. chození mezi spárami obrubníků pro oddálení neštěstí), rituály náboženských systémů plní psychologickou funkci stimulace a gradace náboženského citění, eventuálně navození náboženské exaltace – to vše podpořeno hudbou, zpěvem, kuřidly, symboly či jinými prostředky.⁷⁵ Ačkoliv je v Psychologickém slovníku rituálem označován způsob, jak odstranit napětí způsobené nutkavou neurózou⁷⁶, jedná se v tomto kontextu dle výše uvedeného vymezení pojmů spíše o individuální ritualizovaný úkon.

Zajímavý postoj vůči rituálům jako takovým měla psychoanalýza v jejím počátku. Podle Freuda byl rituál ceremonií nutkavých neurotiků a považoval jej za sekundární obranu ega.⁷⁷ Analogii s chováním nutkavých neurotiků nachází také první Freudovi žáci v rámci teze, že náboženské rituály jsou rekonstrukcí původních pudových procesů a společným jmenovatelem této analogie je potlačený pocit viny. Rituály tak symbolizují obranu proti tomuto potlačení. Jiní psychoanalytici a zejména neo-psychoanalytici však tyto teorie zamítli.⁷⁸

Jung uvádí, že náboženství jsou prakticky psychoterapeutickými systémy, neboť se stejně jako psychoterapie snaží o vyléčení „utrpení lidské psýché, lidského ducha nebo lidské duše.“⁷⁹ Vyzdvihuje přitom katolickou církev a její systém zpovědi a usměrňování svědomí. Jako argument uvádí, že mezi jeho pacienty bývalo minimum katolíků, přestože bydlel a svou praxi vykonával v místě, kde byl jimi obklopen.⁸⁰

2.8 Význam křesťanských svátostí a slavností

Ačkoliv se v rámci katolické církve provádí celá řada obřadů, pouze sedm z nich je považováno za svátosti – za Boží slovo, které se pokládá za přímo působící událost Boží milosti pomocí formulí a materie. Patří mezi ně tyto svátosti: křest, biřmování, pokání,

⁷⁵ Srov. PETRUSEK, M. *Velký sociologický slovník*, s. 938.

⁷⁶ Srov. HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*, s. 511.

⁷⁷ Srov. FREUD, S. *Spisy z let 1906-1909*, s. 101-106.

⁷⁸ Srov. PETRUSEK, M. *Velký sociologický slovník*, s. 938.

⁷⁹ JUNG, C. G. *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*, s. 170.

⁸⁰ Srov. tamtéž, s. 170-171.

eucharistie, pomazání nemocných, kněžství a manželství.⁸¹ V souvislosti s touto prací jsou zde uvedeny svátosti, které se analogicky či přímo dotýkají dospívání a umírání.

2.8.1 Křesťanská iniciace

Pokud hovoříme o přechodu z dětství do dospělosti v rovině profánní, tak v rovině křesťanské jde o iniciaci sestávající se ze tří svátostí, a to ze křtu, biřmování a eucharistie. V rané církvi byl kladen důraz na to, aby byly všechny tři svátosti vykonány pokud možno v co nejkratším časovém odstupu. Před podstoupením samotné iniciace docházelo k několikátýdenním intenzivním přípravám. Dnes tomu tak není. V rámci římského ritu se časový odstup zvětšil a přípravy již nejsou tak intenzivní.⁸²

V rané církvi se křtili dospělí. Děti se začaly křtít až o pár století později. Křesťané považují tuto svátost za nejzákladnější událost křesťanského života. V rámci křtu dochází k začlenění do církve, čímž se člověk stává součástí Božího lidu, tj. je povolán být naplněn Duchem svatým s příslibem spásy. Člověk tak již není odloučen od Boha a získává smysluplnost života včetně naděje na posmrtný, věčný život. Křest se také považuje za symbolické znovuzrození, jako brána k novému životu.⁸³ Původní ponořování do vody symbolizovalo smrt a vzdání se zlého. Vynoření bylo symbolem nového narození a přijetí čistoty.⁸⁴

Eucharistie neboli mše či večeře Páně⁸⁵, je dle smyslu tohoto slova a dle jeho původního používání díkůvzdáním. Ten, kdo se účastní eucharistie, je „vděčný za dobré obdarování“. Jádro této svátosti spočívá v symbolickém zpřítomnění poslední večeře, kdy Ježíš podává apoštolům chléb a víno – své tělo, které se za ně vydává a svou krev, která se za ně prolévá. Význam tohoto rituálu spočívá ve vědomém přijetí svého osudu, v předzvěsti, že vše bude nakonec dobré a radostné. V neposlední řadě význam eucharistie spočívá také v upevnění společenství.⁸⁶

Biřmování je ve svém původním významu tohoto slova upevněním a posílením. Význam této svátosti lze tedy nalézt v dokonalejším spojení s církví a v plnější účasti na křesťanském životě.⁸⁷ Marsch uvádí, že skrze svátost biřmování dochází k uzdravení života křesťana z „nemoci“ zvané stres a rutina. Právě rutina a stres jsou pokládány za

⁸¹ Srov. RAHNER, K., VORGRIMLER, H. *Teologický slovník*, s. 382-384.

⁸² Srov. ADAM, A. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*, s. 167-179.

⁸³ Srov. tamtéž, s. 153-154.

⁸⁴ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 171.

⁸⁵ Srov. ADAM, A. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*, s. 183.

⁸⁶ Srov. RAHNER, K., VORGRIMLER, H. *Teologický slovník*, s. 111-114.

⁸⁷ Srov. ADAM, A. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*, s. 175-176.

projev rezignace a způsobují frustraci, nejrůznější formy agresivity, nezřízenou kritičnost, osamocení a prázdnotu. Navíc zabíjí vše tvůrčí a jednotící. Nelze však říci, že se stačí nechat biřmovat a stres a rutina z našeho života odejde navždy. Biřmování je závazkem k úkolům, které iniciovaný svou účastí na této svátosti stvrzuje, a to být tu pro druhé, provádět skutky lásky k bližnímu (návštěva starých lidí, setkávání s mladými ohroženými atp.) či například vytvářet biblické kroužky, modlitební skupiny nebo být jejich součástí. Biřmování neslouží pouze k vlastnímu užítku, ale také k tomu, aby člověk sloužil a přinášel svědectví druhým.⁸⁸

2.8.2 Pomazání nemocných

Pomazání nemocných je svátost, která je v dnešní době spojována spíše se smrtí, než s životem. Důkazem je běžné užívání jiného názvu pro tuto svátost, a to „poslední pomazání“. Její prvotní a jediný platný význam však spočívá v posílení a uzdravení. Skrze pomazání nemocných nemá docházet pouze k duchovní spáse člověka nebo pouze k tělesnému uzdravení, ale k uzdravení člověka v jeho celistvosti zahrnující tělo, duši a ducha. Má za úkol povzbudit nemocného k víře v Boží lásku, která uzdravuje a obnovit jednotu člověka tam, kde byla nějakým způsobem narušena. Dalším důležitým prvkem při výkonu této svátosti je přítomnost příbuzných či přátel, kteří slaví a modlí se společně s nemocným za jeho uzdravení – nemělo by tedy docházet k izolaci nemocného.⁸⁹

Pomazání nemocných nemá spojitost s magií ani pověrou, stejně jako ostatní svátosti. Jejím smyslem je tělesné a duševní zotavení, pomoc životu (nikoliv příprava na smrt) a uzdravení. Neslouží pouze těm, kdo se nacházejí v nebezpečí života. V rámci této svátosti se předpokládá, že člověk je bytostí psychosomatickou, tedy že strádání duše způsobuje strádání těla a naopak. Pokud se duše zotavuje, zotavuje se i tělo.⁹⁰

Svátost lze opakovat v případě, kdy se nemocnému po přijetí svátosti uleví a poté se jeho stav opět zhorší. Lze ji přijímat také před operací v případě, když je její příčinou nebezpečná nemoc.⁹¹

Nemoc, ať už je či není fází umírání, pomáhá člověku k uvědomění si své omezenosti a závislosti. Zároveň je mu připomínkou zákonitosti umírání, která je faktem, na který

⁸⁸ Srov. MARSCH, M. *Uzdravování skrze svátosti*, s. 30-32.

⁸⁹ Srov. tamtéž, s. 81-85.

⁹⁰ Srov. ADAM, A. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*, s. 245-247.

⁹¹ Srov. tamtéž, s. 248-249.

snadno zapomíná. Mnohá náboženství pokládají nemoc za trest za způsobené hříchy, zatímco křesťanské pojetí nemoci se opírá o její smysluplnost.⁹²

Je-li smrtelná nemoc v pokročilé fázi či úraz natolik vážný, že člověk umírá, přijímá nemocný spolu se svátostí pomazání nemocných také další svátosti, především eucharistii (viaticum), eventuálně, podle stavu, také svátost smíření.⁹³

2.8.3 Slavnosti

Pro naši současnou společnost je typická orientace na dějinný (lineární) čas, což je podle některých kritiků jedním ze zdrojů krize projevující se v naší civilizaci. Přesto však nejsou slavnosti pouze rituály oslavující historickou událost, ale jsou také napojením na posvátný čas a spojením s mýtem, tedy propojením člověka s transcendentní skutečností. Zřejmě právě kvůli lineárnímu vnímání času se ze slavností přesahující rozměr vytrácí a lidé se již slavnostmi neúčastní, ale „jdou se na ně podívat“. Ani křesťanství, jelikož není kosmickým náboženstvím, nevnímá čas cyklicky a v rámci svátků oslavuje zejména historická data. Nicméně vyznává Boží přítomnost a tím i naději ve věčný život, který není časem limitován. Aby však tuto naději mohl člověk vnímat, musí se nejdříve oprostit od předsudků, které pokládají za skutečné pouze to, co je ověřitelné smysly a co je vědeckou odpovědí na vědeckou otázku.⁹⁴

⁹² Srov. ADAM, A. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*, s. 243.

⁹³ Srov. BECK, E. *Věřím. Malý katolický katechismus*, s. 136.

⁹⁴ Srov. MUCHOVÁ, L. *Vyslovit nevyslovitelné*, s. 116-119.

3. Specifika dospívání a umírání

3.1 Dospívání

Bridges považuje za nejvýznamnější mezní situaci v životě člověka přechod ze závislosti do nezávislosti. Tato situace se objevuje v době, kdy dochází k přechodu z dětství do dospělosti. Jedinec se odděluje od svých rodičů, od jejich světa a prochází rozličnými vnitřními změnami. Vytváří si náhled na sebe sama a postoj k životu; mění hodnoty a konstruuje svou identitu. Proces přechodu k nezávislosti bývá mnohaletou cestou, na které se vyskytují další mezní situace.⁹⁵ Tak je to typické alespoň pro naši kulturu.

V tradičních kulturách jsou životní stádia radikálně oddělována a platí to i pro přechod z dětství do dospělosti, a to zpravidla v rámci iniciačních rituálů, při nich docházelo k bolestivým procedurám.⁹⁶ Dítě se však v nich stává dospělým rovnou a nejedná se tak o pomalý a několikaletý proces, jak tomu bývá u nás.⁹⁷

Dospívání je pro dnešního mladého člověka často krizí. To je zčásti způsobeno tím, že nebyla v dítěti dostatečně vytvořena vnitřní jistota, a to mezi devátým a dvanáctým rokem. V tomto věku by se mělo dítě naučit zacházet s vědomostmi a schopnostmi. Tím, že je dokáže používat a sám zpochybňovat, dokáže tak prožívat jistotu své vlastní osobnosti. Zajištěný obraz světa dítěte tak může být zpochybněn pouze samotným dítětem zevnitř sebe, nikoliv zvnějška. Problém nastává tehdy, když vnější společenská kritika narušuje svět dítěte. V dnešní době jej narušuje, díky médiím, mnohdy ještě dříve, než je schopnost vlastní kritiky v dítěti vyvinuta. To může mít za následek nejen ničivé důsledky z hlediska dospívání jakožto začleňování do společnosti, ale také rezignaci, která dospívajícímu neumožní nalézt sebe sama. Mladistvým také chybí přítomnost očekávání, kterou měli dříve zaručenou ze strany rodičů či přátel. Dříve také bylo zajištěno očividné přijetí dospívajícího do společnosti. Dnes je společnost vůči dospívajícímu anonymní, proto mu k zodpovědnosti může pomoci pouze konkrétní člověk, opravdový, projevující osobní porozumění, důvěrný a plný naděje. Pouze individuální iniciativou lze řešit krizi dospívání, nikoliv celoplošnými opatřeními.⁹⁸

⁹⁵ Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*, s. 24-31.

⁹⁶ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, 44.

⁹⁷ Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*, s. 30.

⁹⁸ Srov. SCHNEIDER, J. W. *O smyslu a důležitosti životních krizí*, s. 38-46.

3.1.1 Riziková mládež

Stephenson se odkazuje na další autory a vlastní bádání, když vidí příčinu rizikového chování mládeže zejména ve vymizení iniciačních praktik, které, dle jeho názoru, vymizely z důvodu strachu lidí ze smrti. Jestliže vymizely iniciační praktiky, vymizel také způsob symbolického vyjádření smrti, kterým je potřeba si projít, aby se zrodil člověk nový – dospělý. Teenageři si v sobě nesou vrozený pud, nevědomý, archetypální instinkt k prožívání symbolické smrti.⁹⁹ Smrt a nové narození jsou symbolem přerodu v rámci vývojové krize, která nastává, když se dostanou do rozporu hybné síly vývoje (biologické – tělesné zrání, sociální – požadavky společnosti a psychologické – přání zůstat dítětem či se stát dospělým). V tom okamžiku dochází ke ztrátě kontinuity, jednoho ze základních principů integrace osobnosti. Úzkost, která je tímto vyvolána v jedinci, je signálem, že je třeba „zemřít a znovu se narodit“, tedy přejít k nové kvalitě.¹⁰⁰ „Pokud našim dospívajícím nenabídneme příležitost k výše zmíněné smrti ega, budou se dál pokoušet si ji najít sami. V lepším případě s výsledky nejistými, v horším s tragickými.“¹⁰¹

Bez příležitosti projít si iniciací může dospívající lehce podlehnout touze experimentovat s drogami, páchat přestupky a kriminální činnost, vyhledávat nebezpečí apod. Inicie, kterou musí zakusit, však není jen symbolickou smrtí, ale také zkouškou, kdy mladý člověk poznává sám sebe, to, jaké jsou jeho možnosti, kam až může zajít.¹⁰²

3.2 Umírání

Člověk má ze smrti strach a vnímá ji jako hrozbu. To je dáno jeho instinktem. Protože o ní již předem ví, hledá způsoby, jak se s tímto strachem vypořádat. Záleží na sociokulturním kontextu, ale v tom našem se vědomí smrti odsouvá na okraj myšlení i citů a „zapomíná“ se na ni. V případě konfrontace s vlastní smrtelností a smrtelností druhých, zejména nejbližších, se však v člověku i přes předcházející odsunutí smrti aktivuje silný citový náboj. Na to lze odpovědět různými způsoby, například vírou pokračování života i po smrti v jiné formě. Tato odpověď je typická například pro křesťanství. Filozofové mohou odpovědět tím, že se vědomím smrti budou inspirovat

⁹⁹ Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 95-96.

¹⁰⁰ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 47.

¹⁰¹ STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 96.

¹⁰² Srov. ELIADE, M. *Posvátné a profánní*, s. 145.

k odpovědnosti za každý čin, protože žádný okamžik již nelze vrátit zpět. Umělci mohou téma smrti rozebrat ve svých dílech a uvidět ji tak jasněji.¹⁰³

Většina umírajících si přeje smrt bezbolestnou a beze strachu, nejlépe ve spánku. Existují však i lidé, kteří chtějí svou smrt prožít a rozloučit se nebo být utěšeni duchovním. Pro staré lidi, kteří netrpí žádnou poruchou (např. demencí), je důležité, aby „po nich něco zůstalo.“¹⁰⁴

3.2.1 Umírající a pozůstalí

V rámci sociální práce se umírajícími rozumí klienti, kteří spějí k neodvratné smrti v důsledku nemoci, která nelze vyléčit. Jedná se o klienty paliativní (hospicové) péče. Mezi umírající patří ale také bezprostředně umírající, kteří také spějí k neodvratné smrti, nicméně v kratším časovém horizontu (obvykle do několika dní) – zde se jedná o klienty v terminální péči.¹⁰⁵

Napříč dějinami se přístup k umírajícím měnil. Nejdříve bylo pravděpodobné umírání zjevné díky plnění posledních přání, vyřízení všech potřebných záležitostí před smrtí či udělování svátostí v křesťanských společnostech. S příchodem tabuizace smrti a umírání v 19. a 20. století se však za etické považovala tzv. milosrdná lež, která měla za úkol předejít stresu a úzkostem. Umírajícím se lhalo o jejich stavu a diagnóze. Až rozvoj thanatologie přinesl obrat a přístup se změnil na uplatňování pravdy a opravdovosti.¹⁰⁶

Sociální práce s umírajícími pomáhá se zajišťováním „sociální pomoci, dávek, sociálních služeb, právních úkonů, ale také při koordinování podpory, animaci života, plnění přání a snů umírajícího, při plánování zaměřeném na konkrétního člověka, při zprostředkování komunikace.“¹⁰⁷ Sociální pracovník však pokračuje ve své činnosti také po skonu umírajícího, a to formou sociální, spirituální, psychické a somaticky zdravotní podpory pro pozůstalé.¹⁰⁸

Při práci s umírajícími a pozůstalými je důležité, aby měl sociální pracovník (poradce) vyjasněné otázky ohledně smrti v kontextu vlastního života. Dále je důležitá schopnost empatie a variabilita pracovníka, neboť obě tyto vlastnosti zaručují, že se klientovi poskytne kvalitní, efektivní a účinná služba. Ať už je metoda poskytování

¹⁰³ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 363-364.

¹⁰⁴ Srov. tamtéž, s. 371.

¹⁰⁵ Srov. KALVACH, Z. Umírající in MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, s. 374

¹⁰⁶ Srov. tamtéž, s. 374.

¹⁰⁷ KALVACH, Z. Umírající in MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, s. 375.

¹⁰⁸ Srov. tamtéž, s. 375.

pomoci jakákoliv (např. posilování, učení, nácvik, trénink, přesvědčování ad.), vždy hraje velkou roli to, zda mezi klientem a sociálním pracovníkem existuje emocionálně naplněný lidský vztah.¹⁰⁹

Kvalita poskytnuté služby pozůstalým spočívá také v dobré znalosti procesu truchlení, problematiky zármutku a technik jeho zvládnání. V současné době není k dispozici akreditované studium, které by se zaměřovalo na poradce pro pozůstalé, nicméně tuto kvalifikaci je možné získat formou kurzu.¹¹⁰

¹⁰⁹ Srov. BALOGOVÁ, B., LEVICKÁ, J. Sociální práce s pozostalými. *Sociální práce*, 2010, roč. 10, č. 2, s. 100-101.

¹¹⁰ Srov. ŠPATENKOVÁ, N., KOTRLÝ, T., BĚHOUNKOVÁ, T. Konstitucionalizování formalizované péče o pozůstalé. *Sociální práce*, 2010, roč. 10, č. 2, s. 112-113.

4. Inspirace pro sociální práci

Rituální chování je typické pro každého člověka. Pomáhá zvládat krizi, ať už jde o krizi vývojovou, individuální nebo dobovou - celonárodní. Sociální pracovník může prozkoumat tento způsob chování, který člověka provází od prastarých dob a doporučit či pomoci s jeho vědomou aplikací v nelehkých situacích, které klientovi činí potíže. Když člověk neví, kam dál, lpí na starém a překonaném, je ochromen strachem a cítí se bezmocně, může mu vědomě užitý rituál pomoci.¹¹¹

4.1 Inspirace pro sociální práci s rizikovou mládeží

Mezi rizikové chování mládeže patří zneužívání návykových látek, poruchy chování, delikvence, kriminalita, suicidální chování, předčasný sexuální život mající za následek nechtěná těhotenství a přenos pohlavních chorob, hazardní a násilné chování atd. Příčiny takového chování mohou být vnitřní – vrozené, ale i získané v důsledku choroby či úrazu. Jedná se například o poruchu osobnosti, psychózu nebo mentální retardaci. Častější příčiny rizikového chování jsou však vnější – tam hraje úlohu vliv sociálního prostředí (rodina, škola, vrstevníci, masmédiá atd.).¹¹²

„Rizikové chování mládeže souvisí s etapou psychosociálního vývoje, s níž je spojeno hledání identity, vyzrávání biologické, psychické, sociální a profesionální.“¹¹³ Souvisí také s vlivem sociálního prostředí, které je pro dospívající nepříznivé, ať už se jedná o situace rodinné, partnerské či jiné společenské. Negativně mohou působit i tlaky na dospívajícího související s přicházející změnou sociální role. Patří mezi ně například snaha o vlastní bydlení, přípravy na budoucí povolání apod. Takové situace může dospívající vnímat jako zatěžující, není-li dostatečně vyzrálý.¹¹⁴

Problémové či rizikové chování je strategií jedince k tomu, aby ovládl sociální prostor, prosadil se v něm a poznal sebe sama.¹¹⁵ Sociální práce pracuje s rizikovou mládeží na principu podpory skryté tvořivosti a sociálních dovedností, což má pomoci k tomu, aby si mladí lidé v těžkých situacích vybírali spíše pozitivní a tvůrčí způsoby jednání. Může se tak jednat o sport či kulturní aktivity.¹¹⁶

Ne každá instituce a služba, v níž se pracuje s rizikovou mládeží, má možnost využít potenciálu rituálů. Inspiraci mohou teoreticky čerpat například diagnostické a výchovné

¹¹¹ Srov. KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*, s. 10.

¹¹² Srov. KASAL, J. Riziková mládež in MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, s. 348-349.

¹¹³ KASAL, J. Riziková mládež in MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, s. 347.

¹¹⁴ Srov. tamtéž, s. 347.

¹¹⁵ Srov. tamtéž, s. 348.

¹¹⁶ Srov. tamtéž, s. 350.

ústavy. V praxi však nemají pro takovou činnost podmínky. Potýkají se s nedostatkem personálu a v mnoha případech také s absencí supervize a systematického vzdělávání. Problémem se také stává absence kontroly řízení ústavu, a to inspekcí ministerstva školství, která se zaměřuje spíše na dodržování resortních předpisů. Vedoucí pracovníci jsou mnohdy autokratičtí a nevytvářejí tak příznivou kulturu mezilidských vztahů. To dává prostor fyzickým trestům, šikaně nebo odpírání práv (například právo na návštěvu).¹¹⁷

V praxi mají možnost inspirovat se rituálním jednáním člověka a jeho významem například domy dětí a mládeže, nízkoprahové kluby či salesiánská střediska. Jsou zaměřeny na trávení volného času mládeže a nabízejí různé aktivity, které jsou pro dospívající smysluplné.¹¹⁸

Julie Tallard Johnsonová, americká psychoterapeutka pracující s mladistvými a mladými dospělými, označuje dospívání za období, kdy je jedinec vystaven rizikům a nástrahám spojeným s hledáním sebe sama a smyslu vlastního bytí. Pokud má dospívající z těchto rizik strach, lehce se dostane pod vliv drog, alkoholu, videoher atp. V těchto praktikách uplatňuje projevení své „bouřlivosti“, tedy energie, kterou má každý dospívající potřebu projevit. Johnsonová říká, že díky projevům této energie se může společnost rozvíjet a růst. Nikdy nelze „bouřlivost“ potlačit natrvalo – vždy se objeví znovu. Pokud se společnost bojí jejích projevů nebo ji neuznává, znamená to pro ni v důsledku velké potíže. Totéž platí pro případ, kdy je špatně nasměrovaná (již zmíněné drogy, alkohol atp.). Řešení vidí ve vedení dospívajících k uvědomění si velké síly uvnitř sebe, která jim může pomoci k sebepoznání, smyslu života a k řešení potíží. Upozorňuje, že v tuto sílu je třeba věřit a zacházet s ní moudře – jen tak dokáže usnadnit dospívání. Klade přitom důraz na spiritualitu, která v jedinci probouzí otázky po smyslu a navádí k uvědomění si propojenosti všech lidí v jeden celek.¹¹⁹

Říčan a Janošová uvádějí, že je to rodina, která má největší význam pro růst spirituality v dítěti. Je-li však tento růst brzděn lhostejností, zradou, chladem ze strany rodiny, přece jen se nejedná o nepřekonatelný problém. Někdy se totiž stává, že se duchovní rozměr projeví v dítěti i navzdory všem takovým překážkám.¹²⁰ Riziková

¹¹⁷ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi. Specifika různých cílových skupin a práce s nimi*, s. 271.

¹¹⁸ Srov. tamtéž, s. 273-274.

¹¹⁹ Srov. JOHNSONOVÁ, J. T. *Bouřlivá léta. Přejížděcí rituály a posvátná moudrost pro dospívající*, s. 14-15.

¹²⁰ Srov. ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Spirituální výchova v rodině. Co radí psychologové?*, s. 10.

mládež se však často ubírá jiným, než spirituálním směrem. Je-li spiritualita jednou z cest, jak dosáhnout pozitivního tvůrčího jednání rizikové mládeže, je žádoucí podpořit její růst.

Kde a jak však ukázat dospívajícím spiritualitu, když naše základní, historicky a kulturně podmíněné náboženství – křesťanství – již ztrácí svůj vliv a „přitažlivost“? Jsou polonáboženské cesty, jako je astrologie, spiritismus, pohanské obřady, magie, očekávání záchrany mimozemskými civilizacemi atp. tou správnou cestou ke spiritualitě? Jsou pouze jejím hledáním. Když u dospívajících nemá šanci náboženství, je třeba zvolit jiné techniky, které spiritualitu dokáží probudit či podpořit její růst. Jde například o rituální techniky, při kterých dochází ke ztišení a zklidnění (meditace, jóga).¹²¹ Psychologové také doporučují pro duševně zdravé děti a dospívající účastnit se rozloučení s blízkou umírající osobou nebo návštěvy hřbitova či rozmlouvat s dospělými o smrti. Přímá či nepřímá konfrontace se smrtí vzbuzuje nejen v mladých lidech duchovní rozměr, pokud se nejedná o zkušenost traumatickou.¹²²

Sociální práce nabízí pro dospívající, kteří jsou ohroženi společensky nežádoucími jevy, služby nízkoprahových zařízení, kde mohou trávit volný čas a účastnit se aktivit podporující jejich seberealizaci. Může se jednat o činnosti jako sport či kulturní a umělecké aktivity.¹²³ Sport ukazuje beze slov člověku posvátnost jeho těla, tanec pomáhá s vyjadřováním citů, zpěv může být zábavou formující duši, divadelní aktivity pomáhají odžít konflikty a trápení a navíc formují představy o lásce, přátelství, smíření či o nenávisti, boje, strachu.¹²⁴ Všechny tyto a další aktivity (malování, poslouchání hudby s texty odkazujícími na hodnoty, hraní na hudební nástroj, četba, společenské hry atd.) mohou dospívajícím pomoci se sebenalezením a zároveň být náhradou za činnosti na hranicích zákona. Johnsonová, nalézající inspiraci v tradičních kulturách, navíc vidí v tanci, zpěvu, hraní na hudební nástroj nebo v divadelních aktivitách příležitost k změně stavu vědomí a doplňuje další aktivity, kterými toho lze dosáhnout: meditace, recitace, křik a modlitba. Změněný stav vědomí je hlubokým zážitkem sounáležitosti s něčím významným, přirozená euforie a spojení s duchovním světem. To vše se děje

¹²¹ Srov. ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Spirituální výchova v rodině. Co radí psychologové?*, s. 17-23.

¹²² Srov. tamtéž, s. 48-49.

¹²³ Srov. KAPPL, M. Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež in MATOUŠEK, O. a kol *Encyklopedie sociální práce*, s. 411-412.

¹²⁴ Srov. ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Spirituální výchova v rodině. Co radí psychologové?*, s. 53-57.

za předpokladu, mají-li tyto aktivity rituální charakter či jsou-li součástí rituálu, tedy stojí-li na základních pravidlech určujících jeho postup.¹²⁵

Je-li prostor a vůle vykonat takový rituální úkon, důležité je se na něj nejprve připravit. Příprava zahrnuje zodpovězení otázky, k čemu se bude daný rituál vztahovat – zda je jeho úkolem označení přeměny v životě, ukázání cíle, vyjádření emocí, obohacení svátku či oslava důležitého mezníku. Je třeba zvážit jeho bezpečnost pro všechny zúčastněné – zda nenutí nikoho dělat to, co nechce či zda při něm nebude docházet k hrubému nebo manipulativnímu chování a k poškozování. Dalším krokem je naplánování: určení místa, osazenstva a obsahu. Jako symbol smyslu rituálu může posloužit oltář, na který se mohou umístit předměty mající citový či duchovní význam pro zúčastněné. Takový oltář pomáhá také udržet koncentraci a ponořit se hlouběji do výkonu rituálu. Na začátku rituálu je třeba propojit se s transcendentálními silami například projevem vděčnosti, vnitřní rozmluvou se zemřelými blízkými, pronesením formulí apod. Poté se může přejít k jádru rituálu, ve kterém přichází na řadu smysl jeho uskutečnění. V jádru rituálu se provádí již zmíněné aktivity (tanec, zpěv, hraní na hudební nástroj, meditace, křik apod.), dle vhodnosti to však může být také například pálení věcí v ohni nebo otevírání se emocím. Po jádru rituálu poté přichází závěr obsahující poděkování a společné sdílení dojmů.¹²⁶

To, co se v rámci rituálu děje, je považováno za důvěrné v rámci skupiny. Měla by zde fungovat důvěra podobně jako ve skupinách typu Anonymní alkoholici.¹²⁷ Pokud se pracovník s rizikovou mládeží rozhodne v rámci volnočasových aktivit dospívajících přistoupit na řízenou rituální aktivitu, měl by si toho být vědom a nejdříve ze všeho důvěru mezi potencionálními účastníky posilovat.

Drogy a alkohol dokáží zaplnit prázdnotu v duši. Tu člověk zažívá, nepodstoupí-li patřičný přechodový rituál. To alespoň tvrdí Stephenson a podobně jako Johnsonová klade důraz na přípravu aktu tohoto druhu. Doporučuje nejdříve užívat v komunikaci s dospívajícími mytologicky laděná slova, jako jsou „hrdina“, „záměr“, „výprava“, „mystika“, „rada“, „pout“ nebo „posvátný“. Místo uskutečnění rituálu by mělo působit posvátně, což znamená, že by se tak o něm mělo hovořit, mělo by zaručovat soukromí a poskytovat emocionální bezpečí. Takové místo by se mohlo nacházet v přírodě a mělo

¹²⁵ Srov. JOHNSONOVÁ, J. T. *Bouřlivá léta. Přechodové rituály a posvátná moudrost pro dospívající*, s.109.

¹²⁶ Srov. tamtéž, s. 111-119.

¹²⁷ Srov. tamtéž, s. 119.

by se k němu přistupovat s úctou také ze strany sociálního pracovníka. V prostoru posvátného místa by mělo být také ohniště jako symbol uklidnění a očištění. Zájem o spirituální záležitosti lze probudit v klientech nikoliv přímým vyzýváním k účasti, ale zaujetím při vyprávění (nejlépe vlastní) zkušenosti se spiritualitou.¹²⁸

Klienti by měli mít k dispozici také svůj vlastní prostor, kam si mohou odkládat pro ně významné předměty, tzv. oltář či svatyni. Nekladou se meze tomu, kde by se tento oltář měl nacházet, ale je důležité zachovat určitá pravidla: nehodnotit, co je na oltáři umístěno a nic na něj bez jejich svolení nepřidávat. Naopak je možné požádat je o umístění svého vlastního předmětu na oltář a odůvodnit to magičností a energií, kterou oltář vyzařuje, a která může dopomoci ke zdárné realizaci nebo vyřešení vlastního, ač třeba smyšleného, problému.¹²⁹

Potýká-li se klient se strachy, mohou se na takový problém aplikovat behaviorální metody nebo kognitivní rekonstrukce stresové situace. Stephenson ve své praxi tyto metody vyzkoušel u klienta, který se nemohl sprchovat sám kvůli strachu z příšery schovávající se v odtokovém kanálu a číhající, aby jej mohla strhnout do zatracení. Tyto metody však selhaly. Rozhodl se tedy pracovat s postupem přechodových rituálů. Dal chlapci kámen, o kterém se zaujetím hovořil jako o magickém a přiměl jej, aby při dalším sprchování o samotě vyzval příšeru, ať se ukáže a poté, ať jí to přímo přikáže. Slíbil mu, že mu pak kámen ukáže svou pravou moc. Tato metoda byla úspěšná. Pokud se pracuje s postupy přechodových rituálů, může se klientům dopomoci projít smysluplnou iniciací. I když jednotlivě tyto „malé iniciace“ nevyvolají plnou iniciaci, lze spojit do jednoho celku ty, které souvisejí s daným problémem nebo momentem přechodu.¹³⁰

Programy pro ohrožené děti a mládež jsou jedním ze způsobů, jak pracovat s mladými lidmi, u kterých hrozí riziko sociálního selhání. Dospívající člověk si potřebuje, díky zvýšené rizikovosti spontánního chování, zafixovat důležité zkušenosti. To lze pouze experimentováním s náročnými situacemi. V tradičních společnostech v tomto případě pomohl přechodový rituál, který sice v sobě skrýval velká rizika, avšak tato rizika v nich byla kontrolována. V naší západní společnosti se vyskytují takové zkoušky pouze v rámci vzdělávání. Dospívající tedy ověřují hranice vlastních možností ve volném čase. V rámci programů pro ohrožené děti a mládež lze klientovi nabídnout jeho vhodné využití. Existuje celá řada programů v závislosti na jejich cílech, například

¹²⁸ Srov. STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*, s. 223-226.

¹²⁹ Srov. tamtéž, s. 227.

¹³⁰ Srov. tamtéž, s. 229.

rozvíjení dovedností, poskytnutí úlevy od deprivujícího prostředí sociálně vyloučených lokalit, udržení co nejdéle ve vzdělávacím systému, ale také poskytnutí výjimečného zážitku při zkoušení vlastních sil. Tam se mohou uplatnit pobyty a aktivity v drsné přírodě.¹³¹

At' už se jedná o rituály přechodu z dětství do dospělosti nebo programy pro ohrožené děti a mládež, vždy je důležité, aby je vedli dospělí lidé. Mělo by se jednat o takového dospělého, který „mladému člověku imponuje určitými osobnostními kvalitami. Ten se stává průvodcem na přechodu mezi dětstvím a dospělostí. V archaických společnostech tímto člověkem nebyl rodič, ale jiný člen kmene disponující příslušnými kompetencemi (např. zdatný lovec, zkušená matka).¹³² V postmoderní společnosti by to měl být člověk disponující pozitivně hodnocenými cnotmi. Uvádí se například čestnost, odpovědnost, otevřenost vůči klientům a jejich potřebám, přiměřené sebevědomí, zralost aj.¹³³

Je třeba neopomenout také vliv rodiny na dospívajícího, neboť ona je hlavním činitelem ve výchově, a pokud tento činitel selhává, stává se hlavní příčinou rizikového chování svých potomků.¹³⁴ Pracuje-li sociální pracovník s rodinou, ve které se vyskytuje delikventní či jiné rizikové chování dospívajícího, může jí doporučit rituál. Vymyšlení rituálu však předchází poznání rodiny, které je podmíněno schopností pozorovat. Dále je důležité být kreativní, neboť neexistuje univerzální rituál, který může pomoci ve všech rodinách stejně. Je třeba vymezit místo, kde se bude rituál odehrávat, čas uskutečnění, také určit, kdo z rodiny se má verbálně vyjadřovat a v jakém pořadí. Popřípadě je možné také určit počet opakování. Příkladem takového rituálu může být následující: Rodina se sejde ve stanoveném čase u stolu, na kterém je pouze budík. Před setkáním vypnou zvonek, mobilní telefony a jiné potencionálně rušivá zařízení. Každý z členů rodiny má 15 minut na to, aby hovořil o ostatních členech. Začíná se od nejstaršího člena rodiny a postupuje se k nejmladšímu. Po dobu 15 minut nesmí být nikým přerušen slovy, zvukem ani gestem. Pokud nemá již co říct a 15 minut ještě neuběhlo, mlčí se do doby, dokud limit neskončí. Po skončení limitu přichází na řadu další člen rodiny. Nikdo se nesmí k tomu, co bylo v rámci rituálu vyřčeno, po jeho skončení vyjadřovat. Může

¹³¹ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, s. 464.

¹³² MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*, s. 465.

¹³³ Srov. tamtéž, s. 465.

¹³⁴ Srov. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*, s. 37.

se vyjádřit až při dalším opakování (další den). Takový rituál může vyjasnit dříve nevyřčené skutečnosti a sblížit členy rodiny.¹³⁵

4.2 Inspirace pro sociální práci s umírajícími a pozůstalými

Umírající i jejich doprovázející mají své potřeby, které je nutné v mezní situaci umírání uspokojit. Patří mezi ně biologické potřeby (příjem potravy a tekutin, spánek, vylučování, hygiena, pohyb, zajištění čerstvého vzduchu, zajištění přiměřeného životního prostoru, mírnění bolesti a utrpení, dotyk), psychické potřeby (zmírnění strachu ze ztráty důstojnosti, z bolesti, z osamocení aj., autonomie, jistota a bezpečí, informovanost, nalezení klidu, seberealizace), sociální potřeby (ocenění, přijetí, kladné postoje a láska od společenství; dílčí potřeby, jako je například potřeba citová, potřeba nezůstat sám a potřeba sebeúcty; rozloučení) a v neposlední řadě potřeby spirituální, mezi které patří zodpovězení existencionálních otázek o podstatě lidské bytosti, vlastní zklidnění citů, opouštění světského, soustředění myšlenek, meditace či modlitba.¹³⁶ „U umírajících se do popředí dostávají náboženské potřeby, tj. potřeba přijetí svátosti, účasti na mši či zpovědi. Priorita i nutnost těchto potřeb se může časem vyvíjet, proto je nutná aktualizace těchto potřeb, podle přání umírajícího.“¹³⁷ Otázkou zůstává, zda se toto tvrzení týká pouze umírajících – věřících. Člověk může svou nevíru změnit na víru, když se ocitá tváří v tvář smrti. Nebo může změnit alespoň svůj odmítavý postoj k rituálům křesťanství a zúčastnit se jich. Křesťanské rituály se mohou totiž v závislosti na našem kulturním a dějinném kontextu jevit jako jedny z nejdostupnějších a nejznámějších forem spojení se s transcendentní skutečností.

Uspokojení zmíněných potřeb nabízejí hospice, které se začaly v jejich moderní formě vytvářet na počátku šedesátých let minulého století. Umírání je v nich procesem zahrnujícím úctu k člověku jako k neopakovatelné bytosti, zlepšení kvality života, opravdovost a další charakteristiky umožňující člověku své umírání prožít, tj. žít co nejplněji a nejbohatěji až do svého skonu. Hospice jsou zařízení zejména pro nemocné, jejichž choroba je ohrožuje na životě. Zároveň potřebují paliativní léčbu a není nutné je hospitalizovat v nemocnici. Existuje možnost jak lůžkové péče, tak péče domácí, která

¹³⁵ Srov. PALAZZOLI, M. S., BOSCOLO, L., CECCHIN, G. a kol. Rodinné rituály – mocný nástroj v rodinné terapii. In *Kontext IX – 1 – 1993* [online]. © 2017 Lirtaps. [cit. 03. 02. 2017]. Dostupné na WWW:< <http://www.lirtaps.cz/wp-content/uploads/2015/08/Kontext-IX-1-1993.pdf>>, s. 16-17.

¹³⁶ Srov. ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *O posledních věcech člověka. Vybrané kapitoly z thanatologie*, s. 84-85.

¹³⁷ ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *O posledních věcech člověka. Vybrané kapitoly z thanatologie*, s. 85.

však v mnohých případech není možná nebo nemusí být dostačující. Alternativou, která se však ujala spíše v zahraničí, jsou potom denní stacionáře.¹³⁸

Sociální pracovník se podílí na péči o pacienta v rámci multidisciplinárního týmu. Úkolů má v tomto týmu mnoho, např. je nutné, aby znal a uměl zhodnotit všechny potřeby, které má pacient i jeho rodina. Musí umět vyhodnotit schopnost zúčastněných zvládnout tuto situaci a nabídnout případnou pomoc, být spojkou mezi pacientem a rodinou či jinými lidmi, a mnoho dalších. Zjednodušeně, zajímá se o sociální situaci pacienta a nabízí pomoc jak praktickou, tak emoční, pro pacienta i pro pečující.¹³⁹ Z toho vyplývá, že sociální pracovník může, pokud má dostatečné znalosti, informovat o významu rituálů v mezních situacích a pomoci s jejich realizací. Umírající tak mohou být tímto způsobem vedeni k uspokojení některých sociálních potřeby (např. rozloučení) či potřeb spirituálních.

Není to však jen umírající, kdo prochází zásadní mezní situací. Jsou zde také doprovázející a pozůstalí, kterých se umírání, potažmo úmrtí blízkého člověka, přímo dotýká. Podobně jako pro umírajícího je rituální jednání významné v aktu rozloučení a v řadě spirituálních potřeb, tak i pro doprovázející a pozůstalé je důležité využít rituálního jednání pro vyrovnání se se ztrátou blízké osoby.

Doprovázející musí pro kladné zvládnutí této mezní situace mj. projít aktem smíření se s konečností lidského života a ventilovat své emoce. Protože se umírání většinou týká i dalších příbuzných, je nezbytné, aby byl celý proces umírání aktem sociálním. Tak se může plně projevit vzájemná solidarita. Pro pozůstalé jsou důležité rituály truchlení (pláč, návštěva hrobu zemřelého či vzpomínkové rituály) ze stejného důvodu – zvládnout mezní situaci, krizi, která se s úmrtím úzce pojí.¹⁴⁰

Vykonání pohřebního obřadu pomáhá pozůstalým ke sblížení a vzájemné podpoře v mezní situaci. Pro pozůstalé je pohřeb významný z hlediska truchlení, protože je to způsob, jak společensky legitimizovat ztrátu, která je jinak záležitostí soukromou, privátní. Navíc plní několik funkcí, které se dají rozdělit na biologické (starost o tělo zemřelého), sociální (nová sociální role pozůstalého, „zviditelnění“ pozůstalého jako osobu s potřebou pomoci a opory), psychologické (konfrontace s realitou smrti, vytváření prostoru pro ventilaci emocí, sdílení vzpomínek na zemřelého), kulturní a religiózní

¹³⁸ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální práce v praxi. Specifika různých cílových skupin a práce s nimi*, s. 201-203.

¹³⁹ Srov. tamtéž, s. 204-206.

¹⁴⁰ Srov. ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *O posledních věcech člověka. Vybrané kapitoly z thanatologie*, s. 86-87.

(integrace reality smrti do života včetně specifikace jejího smyslu a významu). V dnešní době jsou pohřební a smuteční obřady pokládány za zbytečné, což však zvyšuje riziko osamocení a nejistoty. Už samotná příprava pohřbu pomáhá pozůstalému nepodlehnout zoufalství z mezní situace, ve které došlo ke ztrátě blízkého člověka. Aby byl obřad co nejučinnější, je žádoucí se angažovat v jeho přípravě. Důležité je také správné načasování pohřbu. Za optimální dobu, kdy se má pohřeb vykonat, se pokládá 5-6 dní po úmrtí. Za tuto dobu je totiž pozůstalý schopen akceptovat svou ztrátu a po jejím uplynutí také přijímat kondolence. Záleží však také na jiných faktorech (jaké jsou okolnosti úmrtí, zda není místo úmrtí příliš vzdáleno, jaké jsou materiální možnosti apod.). Smuteční proslov, který by měl být základem obřadu, plní funkci zdůraznění nezvratnosti, připomenutí života zemřelého a jeho důležitosti pro pozůstalého.¹⁴¹

V poslední době přibývá případů, kdy k ritualizovanému smutečnímu rozloučení nedochází. Může to být snad kvůli tomu, že pozůstalí nepřisuzují pohřebnímu rituálu důležitost a ani jeho psychologický, kulturní a sociální význam.¹⁴² Nešporová ve své studii *O smrti a pohřbívání* vidí jednu z hlavních příčin nekonání pohřebních obřadů ve vysoké míře sekularizace. Pozůstalí se tedy rozhodují nevykonat pohřeb z důvodů ekonomických (nákladnost), psychologických (velké psychické zatížení, neuspokojení psychických potřeb v rámci sekulárních obřadů) a sociálních (soukromé obřady, reálné sociální kontakty blízkých a příbuzných před úmrtím apod.).¹⁴³

Je tedy na sociálním pracovníkovi, aby poskytl informace svým klientům ohledně důležitosti pohřebního obřadu a vysvětlil jim jeho význam. Může tak pomoci zabránit v prohlubování krize způsobené ztrátou blízkého člověka.

¹⁴¹ Srov. ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *O posledních věcech člověka. Vybrané kapitoly z thanatologie*, s. 165-169.

¹⁴² Srov. tamtéž, s. 168.

¹⁴³ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*, s. 203-205.

Závěr

Člověk se v průběhu života setkává s různými situacemi, z nichž některé se dají nazvat mezními. Tyto situace jej ovlivňují až do takové míry, že mohou ohrozit jeho sociální fungování. Od nepaměti byly mezní situace člověkem ritualizovány. To mu pomáhalo je zvládat. V naší společnosti však k jejich ritualizaci nedochází, což přináší negativní dopady na život jedinců i celé společnosti.

Cílem této práce bylo popsat význam rituálů v mezních situacích člověka se zaměřením na dospívání a umírání a posloužit tak jako inspirace pro výkon sociální práce s rizikovou mládeží, umírajícími a pozůstalými.

V první kapitole byly vymezeny pojmy stěžejní pro celou práci. Následovalo zaměření se na rituály a jejich význam pro život člověka v obecné rovině. Širší kontext obsažen v této kapitole sloužil jako doplnění vzhledu do dané problematiky. Třetí kapitola se zabývala specifiky dospívání a umírání, jakožto vybraných mezních situací a určila cílové skupiny sociální práce, které se s mezními situacemi dospívání a umírání pojí. V rámci práce s těmito skupinami se sociální pracovník může inspirovat významem rituálů, což je obsahem poslední kapitoly, která uvádí obecné i konkrétnější postupy při jejich využívání.

Období dospívání je jedním ze zásadních mezníků v životě jedince. To, jak člověk projde dospíváním, ovlivní jeho zbytek života. Proto je potřeba této mezní situaci věnovat zvýšenou pozornost. Sociální prostředí dospívajících s tímto často nepočítá, a tak vznikají sociálně patologické jevy, jako je kriminalita či užívání drog. Inspiraci je možné najít v tradičních kulturách, které tento přechod z dětství do dospělosti od nepaměti ritualizují. Ritualizací dospívání v našem kulturním kontextu můžeme těmto jevům předejít či je alespoň zmírnit.

Dalším zásadním mezníkem v životě člověka je umírání. Období umírání bývá pro jedince kritické zejména kvůli tabuizaci smrti, která je v naší společnosti značně rozšířena. Důsledkem bývá jak izolace umírajících, tak absence rituálů, které se s umíráním pojí, a které pomáhaly jak umírajícím, tak pozůstalým, aby se s touto situací zdárně vypořádali. Inspiraci můžeme nalézt v době před industrializací, kdy byla smrt součástí života člověka již od dětství a šlo o událost společenskou a ritualizovanou.

Vzhledem k tomu, že mezi citovanými autory nevznikal žádný zásadní rozpor, co se významu rituálů pro život člověka týká, bylo o to snadnější přiblížit se k cíli této práce. Sociální práce se ve své podstatě rituály nezabývá, ale pro její činnost mohou být

přínosné. To bylo ukázáno na příkladech nízkoprahových služeb či hospice. Z tohoto důvodu se dá konstatovat, že byl cíl práce naplněn.

Protože se však jedná o rozsáhlé téma, které by tato práce celé nepojmula, je vhodné se jím nadále zabývat a rozvíjet její. V jakých dalších oblastech sociální práce lze využít významu rituálů? Je možné, aby se sociální práce vůbec rituály zabývala při tak časté byrokratické zátěži? Může být sociální práce oborem, který dokáže navrátit lidem povědomí o významu rituálů? Tyto a mnohé další otázky jsou tématy, kterými se sociální pracovníci i vědečtí pracovníci mohou ve své praxi nadále zabývat.

Seznam použitých zdrojů

- ADAM, A. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad, 2001. ISBN: 80-7021-420-1
- BALOGOVIÁ, B., LEVICKÁ, J. Sociální práce s pozostalými. *Sociální práce*, 2010, roč. 10, č. 2, s. 96-101
- BECK, E. *Věřím. Malý katolický katechismus*. Königstein: Kirche in Not, 2007. ISBN neuvedeno
- BIEDERMANN, H. *Lexikon symbolů*. Praha: Pavel Dobrovský – BETA, 2008. ISBN 978-80-7306-362-7
- BRABCOVIÁ, A. „Území nikoho“ na cestě k vlastní kreativité in ZEMÁNEK, J. *Divočina – příroda, duše, jazyk*. Praha: KANT, 2003. ISBN 80-86217-82-5
- BRIDGES, W. *Na prahu změn*. Praha: Návrat domů, 2004. ISBN 80-7255-100-0
- BROŽ, F., VODÁČKOVÁ, D. *Krizová intervence v kazuistikách*. Praha: Portál, 2015. ISBN: 978-80-262-0811-2
- DAY, L. *Vítejte v krizi!* Praha: Eminent, 2009. ISBN: 978-80-7281-394-0
- ELIADE, M. *Obrazy a symboly*. Brno: Computer Press, 2008. ISBN: 80-722-6902-X
- ELIADE, M. *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994. ISBN: 80-85795-11-6
- ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál, 2008. ISBN: 978-80-7367-465-6
- FREUD, S. *Spisy z let 1906-1909*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1999. ISBN: 80-86123-10-3
- FROMM, E. *Mýtus, sen a rituál*. Praha: Aurora, 1999. ISBN: 80-85974-70-3
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN: 80-7178-303-X
- JASPERS, K. *Úvod do filosofie*. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN: 80-86005-05-4
- JOHNSONOVÁ, J. T. *Bouřlivá léta. Přejímové rituály a posvátná moudrost pro dospívající*. Praha: DharmaGaia, 2011. ISBN: 978-80-7436-018-3

- JUNG, C. G. *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*. Praha: Academia, 1993. ISBN: 80-200-0480-7
- KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. ISBN: 978-80-7465-076-5
- KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*. Praha: Portál, 1998. ISBN: 80-7178-203-3
- KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 2003. ISBN: 80-7239-091 0
- KERRIGAN, M. *Historie smrti. Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Praha: DEUS, 2008. ISBN: 978-80-87087-55-8
- KRAFT, H. *Tabu: magie a sociální skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 2006. ISBN 80-204-1345-6
- KUNZE, P., SALAMANDER, C. *Malé děti potřebují rituály*. Brno: Computer Press, 2011. ISBN: 978-80-251-3405-4
- MARSCH, M. *Uzdravování skrze svátosti*. Praha: Portál, 1992. ISBN: 80-85282-34-8
- MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. ISBN: 978-80-262-0366-7
- MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální práce v praxi. Specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál, 2005. ISBN: 80-7367-002-X
- MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001. ISBN: 80-7178-473-7
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998. ISBN: 80-7178-226-2
- MUCHOVÁ, L. *Vyslovit nevyslovitelné*. Brno: CDK, 2005. ISBN: 80-7325-075-6
- MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: SLON, 1999. ISBN: 80-85850-53-2
- NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN: 80-7021-397-3
- NEŠPOROVÁ, O. *O smrti a pohřbívání*. Brno: CDK, 2003. ISBN: 978-80-7325-320-2

- PALAZZOLI, M. S., BOSCOLO, L., CECCHIN, G. a kol. Rodinné rituály – mocný nástroj v rodinné terapii. In *Kontext IX – 1 – 1993* [online]. © 2017 Lirtaps. [cit. 03. 02. 2017]. Dostupné na WWW:< <http://www.lirtaps.cz/wp-content/uploads/2015/08/Kontext-IX-1-1993.pdf>>.
- PETRUSEK, M. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN: 80-7184-310-5
- POLÁKOVÁ, J. Člověk v mezních situacích. In *Možnosti transcendence* [online]. © 2011 Jolana Poláková. [cit. 30. 11. 2016]. Dostupné na WWW:<<http://www.jolana-polakova.cz/Knihy/Moznosti-transcendence/Clovek-v-meznich-situacich>>.
- POST, P., GRIMES, R. L., NUGTEREN, A. a kol. *Disaster rituals. Exploration of an emerging ritual repertoire*. Leuven: Peeters, 2003. ISBN: 90-429-1291-X
- RAHNER, K., VORGRIMLER, H. *Teologický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN: 978-80-7021-934-8
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Portál, 2004. ISBN: 80-7178-829-5
- ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Spirituální výchova v rodině. Co radí psychologové?* Praha: Portál, 2016. ISBN: 978-80-262-1098-6
- SCHNEIDER, J. W. *O smyslu a důležitosti životních krizí*. Hranice: Fabula, 2005. ISBN: 80-86600-27-0
- STEPHENSON, B. *Co dělá z chlapců muže*. Praha: DharmaGaia, 2012. ISBN: 978-80-7436-019-0
- ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *Krize. Psychologický a sociologický fenomén*. Praha: Grada Publishing, 2004. ISBN: 80-247-0888-4
- ŠPATENKOVÁ, N., KOTRLÝ, T., BĚHOUNKOVÁ, T. Konstitucionalizování formalizované péče o pozůstalé. *Sociální práce*, 2010, roč. 10, č. 2, s. 109-114
- ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *O posledních věcech člověka. Vybrané kapitoly z thanatologie*. Praha: Galén, 2014. ISBN: 978-80-7492-138-4
- VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály*. Praha: NLN, 1997. ISBN: 80-7106-178-6

VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis. ISBN: 978-80-7470-110-8

WOLLSCHLÄGER, M. a G. *Symbol v diagnostice a psychoterapii*. Praha: Portál, 2002.
ISBN: 80-7178-643-8

Abstrakt

DÁVID, D. *Význam rituálů v mezních životních situacích člověka – inspirace pro sociální práci*. Strakonice 2017. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologických věd. Vedoucí práce M. Vlčková.

Klíčová slova: rituál, mezní situace, sociální práce, dospívající, umírající, pozůstalí

Bakalářská práce popisuje význam rituálů v životě člověka se zaměřením na mezní situace. Práce se zabývá využitím rituálů v mezních životních situacích člověka, konkrétně v období dospívání a umírání. Slouží tak jako inspirace pro sociální práci s rizikovou mládeží, umírajícími a pozůstalými.

Abstract

The significance of rituals in boundary life situations – inspiration for social work

Key words: ritual, boundary situations, social work, teenagers, dyings, mourners

Bachelor's thesis describes the significance of rituals in human life, focusing on boundary situations. Thesis deals the using of rituals in boundary life situations, specifically in adolescence and dying. Therefore it serves as inspiration for social work with youth at risk, dyings and mourners.